

ma is, hogy az együttélés feltételeit a szocialista demokratizmusnak kell kifejlesztenie. Tanulmányok sorában idézi fel az együttélés demokratikus hagyományait és a romániai magyar szocialista örökséget (Gaál Gábor és a régi Korunk munkásságát). Egyszermind hézagpótló tanulmányokban mutatta be a népfrontos összefogás tradícióit, a polgári humanista örökség értékeit. Szentimrei Jenő, Kós Károly, Kuncz Aladár alakjának és erkölcsi hagyatékának életre keltése mellett Bánffy Miklós érdekes egyéniségéről is újszerű képet adott, midőn az erdélyi politikus és az antifasiszta ellenállás kapcsolatait dolgozta fel. E tanulmányában nemcsak a nemzetiség-történet iránt érdeklődő olvasóhoz szólt, hanem a magyar történelem tegnapiját is új fénybe vonta; a magyar ellenállás történetéhez adott eddig fel nem használt fontos adalékokat. (*Kriteron*, 1974.)

POMOGÁTS BÉLA

Szövegek és körülmények

Milyen értelmet adnak ezek a szövegek a körülményeknek? Vagy kérdezzem fordítva? Melyikre lenne könnyebb válaszolni? A szövegek: vehetném egy új generáció jelentkezésének, a társadalomelméleti gondolkodásban. Őt szerző: a Kolozsvári Egyetemen végzetek, 1971—72-ben. Ettől persze még nem lenne generáció, mondhatnánk korosztálynak, vagy talán „évjáratnak”. Mert az is kell, hogy új probléma, a világhoz való új viszony, új magatartás bukkanjon fel, s ha szimultán fogalmazzák többen, és ha súlya van: ekkor generáció.

Így volt ezt a Bolyai Egyetemen 1950—51-ben végzetekkel. Egy másodikat az 52—53-beliak alkották. A kis időbeli különbség ellenére, mégis két generáció volt ez. Az első, rendesen véve, legalább 4-5 évvel korábban kellett volna végezzen. Őket a háború, antifaszizmus, munkásmozgalom formálta, partizán és illegalista, szimpatizáns és katonaszökevény volt közöttük. Az elkötelezettség, a világos forradalmi cselekvés szinte eleve adott volt számukra, és ehhez kellett — utána és évek alatt — a tudást megszerezni, gondolkodást kiformálni, sőt talán az önálló gondolkodást megtanulni. Érdekes: ennek a generációnak „erkölcsi vesztesége” nem volt, szinte senki sem. A következő, az 52—53-beliak kusza helyzetben és időben léptek útjukra: utat keresők voltak inkább, és a privatizálódás felé sodródtak. E lehetőségek falait nem volt könnyű áttörni, kevesen is tették: közülük például Bretter György — e kötet szerkesztője.

A harmadik generáció lennének e mostani „fiatalok”. Számukra adott a tudás, és adott a világ, amelyben élnek. Tudásuk gazdagabb, mint az előzőké volt s lehetett. A Világra tekintenek, de látásuk köré legalábbis Európa. Problémájuk viszont a cselekvés. Vagyis a világhoz való viszony. Szerencsésebb lenne a helyzetük? Ki merne erre válaszolni.

Biztos ennyi: így indulva talán könnyebb meglátni a problémát, áttekinteni azt. Mindenesetre: az öt tanulmány közül négy a cselekvésről szól.

Volna egy olyan rendezés is, amely mind az ötöt összefogja. Érdekes, hogy a szerzők névsor szerint vannak, és a tanulmányok mégis belső-tartalmi — vagy inkább mondanám magatartás általi — ritmust valósítanak meg. Mintha tudva szerkesztették volna így a kötetet. Lehet, hogy a névsor lett a véletlen? Akárhogyis van: jogos sorjában venni az írásokat.

Ágoston Vilmosé az első. Ő Fábrý Zoltán humanista hitét és félelmét idézi — Fábrý pályájához idomuló írásban. Szelíd hangtól crescendóval jut a lényeges idézetekig. Idézetekig, melyek nem közvetítenek, hanem gondolatutató bontanak ki. Ágos-

ton a témában önmagát leli meg. Önmagát mint viszonyt egy Glóbuszhoz, amelyen „A fasizmus nem múlt el, hanem megfertőzte az egész világot, más-más formában lép fel újra” (28. o.). Fábrytól van a szöveg, s mert Ágoston Fábryn keresztül fogalmazza meg magát a továbbiakban is, magam is követem: a Fábrytól vett idézetvel jellemzek. Folytassam a fasizmussal: „A fasizmus: hazugság. Igazsággá terrorizált hazugság”. És: „A fasizmus: racionalizált embertelenség.” (A két idézet a 26., illetve 24. oldalról van.) S ezek után természetesen adódik: „Az antifasizmus magja: az erkölcsi elkötelezettség. A morális ember kér itt szót, a hatalmi nihilizmus ellen.” (31. o.) Ez az elkötelezettség a világhoz való viszony gerince és értelme, ez mindennek az alapja. Általa a viszony maga válik cselekvéssé, ilyen cselekvésként pedig kiáltó tanúbizonysággá. És a puszta szó is cselekvéssé: Hiszen: „Minden embertelenség első számú ellensége és áldozata: a szellem ... a szellem ellenáll — ez, ennyi volt a *Palackposta* eredeti címe». »Az antifasizmus humánusának alapvető, meghatározó gesztusa: az ellenállás. Az ember ellenállt.» »A szellem ellenáll. A szellem példát mutat. Minden közös akaratunkon és tetteinken múlik: a vox humana harcosai vagyunk ...» Hugo Ball naplóját idézi: »Az ellenállás a legfontosabb emberi jog.«” Így sorjázza Ágoston tanulmánya végén (34. o.) Fábry szavait. Idézéssel még valamit jelzek: egy szellem közös voltát. A szellem mindig közös valami, s ha a tanulmány éppen a szellem öntudatát bontja ki, ezt leginkább így teheti — csak így teheti: másként egyéni maradna, gőg lenne és hívság — szó, szó, szó. Ezzel a közörsre való utalással lesz a szó: vox humana. A szellem abszolút tagadásával szemben áll Fábry, és általa állítja magát Ágoston. A pálya elemzésével téve az analízist kiáltó szóvá. Minden ellen, ami embertelenség, annak bármely formája ellen. Így jelenik meg a tudásból kiinduló elkötelezettség.

Huszár Vilmos írása egészen más: ő egy cselekvéseméletet akar építeni. A primitív cselekvés is ezért érdekli. Írása nem vibrálón érzékeny (mint az előtte való), hanem csillogóan okos. *Huszár Vilmos* is talált magának valakit, akin keresztül önmagát építse: Hegelt. És vitatkozva Lévi-Strauss-szal (meg másokkal) azon lépcsőn halad, melynek fokai a Tudat, az Öntudat és az Ész: az, ahol a tárgy még idegen, majd az, ahol a tárgy már idegen én, és végül az, ahol minden realitás már ő maga (36—37. o.). Írása magával ragad és mégis megállunk. Amikor vitabeli érvei mögött konstrukciót sejdítünk. Aztán tovább követjük: dialektikájának játéka szerint. A végén pedig egy Hegel-idézethez jutunk: „A magyarázat épp azért nyújt annyi önkielégülést, mert benne a tudat, hogy úgy mondjuk, a magával folytatott közvetlen párbeszédben csak önmagát élvezi; amellet látszólag valami mással foglalkozik ugyan, de valójában csak önmagával van elfoglalva” (63. o.). Ezén a ponton jövünk rá: *Huszár* tanulmányára is igaz. Talán ez is szépségének titka. Elemzésében azokat az elveket tárgyasítja éppen, amelyeket aztán igazolássá fordít át: magát valósítja meg. S amikor úgy tűnik, hogy primitívről, hogy tudásról szól, akkor is önmagát játssza és építi. Tanulmánya egyúttal elméletének megvalósítása is: önmagában és önmaga által. Így lesz meggyőző, de így lesz önmagába zárkózó is: önmagáért való lét. Nincs rajta ablak, a szerző világa ez, amely önmagát indokolja. A való világ pedig kívül reked.

Molnár Gusztáv két lehetőséget fogalmaz meg — erről szól a tanulmánya: a tragikum és a filozófikum két lehetőségét — a görögöknél. „Aki érzi az emberi dolgok realitását, az az abszolút indokolatlanság, az elfogadhatatlanság realitásába ütközik, amit csak egyféleképpen számolhat fel, ha mint számára valót tételezi, azaz: uralkodik fölötte. Ez viszont cselekvést feltételez, ami — emberi dolog lévén — szintén indokolatlan” (65. o.). Ezt a lehetőséget dilemma jellemzi: a cselekvés — s éppen itt van a tragikum. Prometheusz szerinti változata a görög tragikumnak. Amelyet a szerző Aiszkhüloszban talál meg. Ez a tragédia: végzet, mert törvényszerű. S e törvényszerűség zárja a dilemmát. Végeredményben: „Aki a végzetet kihívja maga ellen, az jogosan tesz olyasmit, amihez nincs joga” (66. o.). Szép ez a fogalmazás, mert éppen a lényegét láttatja, s a lehetetlent emeli ki. És ez a szubjektivitás lehetetlensége, mert ebben a világban — a rabságában és az elidegenedettben — megvalósítása

elvezített élet. Ez módja is, ára is egyszerre. Hiszen az élet: megalkuvás a szolgálattal — ez lenne. Vegetatív lét tehát: passzív birtoklás (67. o.). Így válik tragikum és szabadság szétválaszthatatlanná, s ezen az alapon jelenik meg a tragikus tudás: „Aki lát, annak a léte túrhetetlen, mert tiltakozás. Az a látvány ellenére él” (70. o.). Mintha Fábry Zoltán arca bukkanna itt fel, az ő gondolata — úgy ahogy azt Ágoston idézte meg. Igencsak erre kell gondolni, hiszen: „Az értelem az idegenség, az elfogadhatatlanság felismerése, az az iszonyat, hogy ami körülzár: tény. Vagyis épp a szabadságnélküliség felismerése. Akit helyzete az értelemre utal, tisztában van azzal, hogy birtokon kívül van, s hogy egyetlen birtoka ez az öntudat. Egyetlen szó, ilyen helyzetben: vakmerőség” (72. o.). És így mégis „Prometheus sorsa a kitörés lehetőségét példázza, nála az értelem nem »önmagában« van” (73. o.). Aztán elénk tárja az Aiszkhüloszi tragédiával szemben álló másik lehetőséget: Plotinosz filozófiájában. Amely menekülés: a szellem önmagában való létébe, és még inkább annak önmagáért való voltába. „Hogy a menekülés igazolható legyen, az emberi egzisztenciát látszattá kell lefokozni. Ezt teszi Plotinosz” (74. o.). Aki: „önmagát tudó létezés” (75. o.).

A két lehetőség: az önmagáért való filozófia az egyik, az erkölcsi cselekvés, az emberért való a másik. És Molnár Gusztáv a megfogalmazással is e másodikba sorolja magát.

Visszatekintve: az egyik ágban Fábryra gondol az ember, Ágostonra tehát. A másik ág példáját óhatatlanul Huszár írásában ismerem fel. Nemcsak a rímelő megfogalmazások miatt, hanem amiatt, ami ezek mögött áll. A magatartás lényege sorol így be.

Különös ritmus jön tehát létre: Molnár írása átfogja az előző kettőt — értelmet adva nekik —, és az elsővel cseng össze.

Következő tanulmány a fonológiáról szól — ezt *Szilágyi N. Sándor* írta. Általános, filozófiai megközelítésben tárgyalja ugyan, de a témához nem értvén nem tudok hozzászólni. Viszont e nem értés-alapján: a szövegekörülmenyek, amelyekben az írás elhelyezkedik, kínálnak értelmet. S e szerint — Molnár Gusztáv felosztását követve — valahogy a Huszáré mellé tenném ezt — a tiszta gondolat felé forduló absztrakciók világába. És legfeljebb csak annyit látok, hogy módszert keres a szerző, a végleges elemekből építő szemlélettől eljutni az összefüggésben való látáshoz, valami ilyen törekvést sejtjek benne. Az absztrakció felé való fordulás viszont egy másik gondolatot kínál: A kötet minden tanulmánya az általánost keresi — hogy ezáltal valahogy megragadhassa az emberit. A tudás világában indulnak visszafelé, így keresnek támaszt. S ennek az általánosnak a nevében, amikor azt emberinek találják, akkor fogalmazznak meg elkötelezettséget: ennek az emberinek a védelmére. E keresés persze nem mindig válik világosan láthatóvá — a „lekerekített” tanulmányokban legkevésbé. De tisztán észrevehető *Tamás Gáspár Miklós* írásában.

Ő nem más arcát veszi magára, s nem álruhában szól, nem *personaként* keresi önnön személyét, hanem lehántani próbál mindent: a dolgokról, hogy tisztábban láthassa ezáltal önmagát. Ezért szól írása az emberi történés megragadásának lehetőségéről: lényegének — vagyis értelmének — kereséséről. A legjobb lévén ő mindük között, a legmesszebb is ő megy. És nem tökélyt nyújt, a gondolat formai kerekességét, hanem a tisztaság akarását és éppen az ember vívódását.

Tamás G. M. egy kuruc s egy labanc párbeszédének mondja írását, dialógusként állítja elénk. Gyakran próbálták ezt a formát azok, akiket a filozófiai esszé vonzott. És legritkábban sikerült, a legjobbaknak sem sikerült ez a műfaj. Valahogy mindig monológgá alakult át. És ez történik ebben az írásban is. A különböző gondolatok és érvek, a különböző megközelítési szintek nem állnak össze olyan önálló egységekké, hogy megszemélyesülhessenek dialógusbeli partnerekben. Mert a szerző önmagával vitatkozik: érvek, szintek és töredékek váltakoznak így. Érzi ezt a szerző is, mert felcserélhetővé teszi a dialogizálók szövegeit. Nem drámai probléma sűrűsödik tehát össze, hanem a gondolatkeresés és a kereső gondolat játéka, a töprengés és a meg nem oldottság készítetik (talán) a szerzőt a dialógussal való kísérletre. A vége

felé pedig ezt olvassuk: „Úgy vélem, hogy lehetőségeinket messzemenően kipróbáltuk” (122. o.). Valójában éppen az ellenkezője igaz. Mert csak próbálgatta a lehetőségeket még. És helyenként csupán önmaga számára. Mert az olvasó, ha nem annyira művelt, mint a szerző, sok részletet értetlenül fogad — talán, mert nem érti a kapcsolódásokból feltáruló összefüggéseket. Forrongó keresés húzódik meg az írás mögött s ez érződik meg rajta: éppen a lehetőségek keresése. A világbelieké és a szerző lehetőségeié. A világbeliekről szól, de írása inkább a bennerejlőkről tanúskodik. Ez a keresés pedig cselekvő gondolat. Ezért érződik morális elkötelezettségnek.

Tehát Tamás G. M. úgy zárja a kötetet, hogy a legfontosabb elemét tárja elénk: a keresést. Mert ez a közös keresés az, ami által a szerzők egymáshoz kapcsolódnak úgy, hogy valóban generáció jelentkezésének mondanám. A megállapítást egyúttal értékítéletnek is szánom. (*Kriterion*, 1974.)

TORDAI ZÁDOR

Dávid Gyula: Tolnai Lajos Marosvásárhelyen

A szomszédos országok magyar irodalmának felnőtté válását igazolja, hogy a szépírók és kritikusok mellett felnő szerepéhez az adott táj irodalomtörténete. Mert irodalomtörténészekre nemcsak bizonyos tényszerű feladatok elvégzése miatt van szükség (egyetemi tanszékek, szakfolyóiratok, forráskiadványok, monográfiák), hanem azért is, mert az adott irodalmat élető történelmi gyökerek és megtermékenyítő kapcsolatok gondozása és számon tartása is rájuk vár. A romániai magyar irodalom esetében jelenti ez a román irodalom múltja és jelene iránti érdeklődést, jelenti az erdélyi irodalom értékeinek gondozását, a helyi hagyomány ébren tartását, jelenti a magyar irodalom egészéhez való kapcsolódást, s végül a világirodalmi jelenségeknek háttér és inspiratív közeg gyanánt való figyelemmel kísérését. Az ilyen széles értelemben felfogott irodalomtörténeti alapozás szinte elengedhetetlen ahhoz, hogy az élő romániai magyar irodalom igazán tág horizontú és igényes legyen, amire talán Sütő András szolgáltatja a legszebb példát azzal, hogy egyforma értéssel szól Szenci Molnár és Kemény Zsigmond mellett román íróbarátairól, a magyar irodalom klaszszikusai mellett az olasz reneszánszról és a mai világirodalomról.

Dávid Gyula évtizedek óta szorgalmas és rangos munkása az erdélyi irodalomtörténetnek. Sokat írt a román irodalomról (fordított is), legközvetlenebb munkaterülete mégis a XIX. század magyar irodalma. Utószók, szövegkiadások, irodalomtörténeti tanulmányok formájában pályája legkezdetétől számítható ez az érdeklődése, s az utóbbi időben megjelent könyvei (*Jókai*, Dacia, 1971, *Petőfi Erdélyben*, *Kriterion*, 1972, *Tolnai Lajos Marosvásárhelyen*, *Kriterion*, 1974) mutatják ilyen irányú kitartó tevékenységének eredményeit. Az összehasonlító irodalomtörténethez szükséges távlatos látás képessége egyesül benne az erdélyi hagyományok iránti tisztelettel és hűséggel. A XIX. századi magyar irodalom kiemelkedő alakjainak Erdélyhez fűződő kapcsolatait tárja fel legszívesebben. Először Jókai regényeinek erdélyi vonatkozású embereit, tájait, élményeit vette számba, aztán (Mikó Imrével együtt) az Erdélyt járó Petőfi nyomába eredt szép kiállítású, Magyarországon is méltán népszerű könyvével. Úgy véljük azonban, hogy a legtöbbet és a legjelentősebbet mindeddig a *Tolnai Lajos Marosvásárhelyen* című monográfiájával adta.

Maga a Tolnai-életmű is olyan, hogy újszerű és jelentékeny kutatásokra nyújt alkalmat. Lassan már egy évszázada élénk viták tárgya, regényeit hol lebecsülték, hol túlértékelték, megnyugtatóan máig sincs tisztázva helye a magyar próza történetében. A félreértések és ellentmondások egyik forrása nyilvánvalóan az életút